

امام علی (ع) و خوارج

علامه سید جعفر مرتضی عاملی

ترجمه: دکتر محمد سپهری

عضو هیات علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

www.ketab.ir

امام علی (ع) و خوارج

علامه سید جعفر مرتضی عاملی

مترجم: دکتر محمد سپهری

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ ششم: ۱۴۰۳

شماره کتاب: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی، چاپ و طبع در تهران، کتاب قم

عاملی، جعفر مرتضی، ۱۳۳۴

امام علی(ع) و خوارج / جعفر مرتضی عاملی؛ ترجمه محمد سپهری. --

تهران: پژوهشگاه فرهنگ اندیشه اسلامی، ۱۳۳۴

ISBN: 964-8352-52-6

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا

کتابنامه: ۶۳۹-۶۵۴

خوارج، ۲۰. علی ابن ابی طالب(ع) امام اول، ۲۲. قبل از هجرت -- ۴۰ ق

الف، سپهری، محمد، ۱۳۳۴ --

ب. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ج. عنوان

الف ۲/ ۲۳۲ BP ۲۹۷/۵۴

کتابخانه ملی ایران ۲۸۵۷۴- ۸۴ م

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهید بهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶ تلفن: ۰۲-۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۳۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۰۲-۶۶۱۷۵۶۷۰

این کتاب با کاغذ حمایتی چاپ شده است

قیمت کتاب مطابق QR کد پشت جلد و مراجعه به آدرس وبگاه

www.poiict.ir

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

فهرست

۲۱	پیشگفتار
۲۵	مقدمه مترجم
۳۱	مقدمه مؤلف
۳۵	دیباچه
۳۵	حدیث متواتر
۳۹	تردید ناروا
۳۹	صفات خوارج
۴۵	بخش اول: عراق، هنگام ظهور خوارج
۴۷	فصل اول: مردم عراق و عرب در سخنان علی (ع)
۴۸	مردم عراق در کلام علی (ع)
۶۱	علی (ع)، قریش و عرب
۶۶	کینه قریش
۶۸	خلاصه
۶۸	۱. تعامل مردم عراق با امام
۶۹	۲. مردم عراق و جهاد
۶۹	۳. تعامل مردم عراق با هم
۷۰	۴. مردم عراق، تدین و دیانت
۷۰	۵. آگاهی و شناخت مردم عراق از مقتضیات حکمت
۷۳	فصل دوم: جنگ و جامعه

- عراق پس از فتح ۷۳
- فتوحات و غنائم ۷۴
- کنیزکان و تربیت نسل جدید ۷۵
- جامعه عراق و جنگ ۷۶
۱. بی تفاوتی مردم عراق در قبال علی (ع) ۷۶
۲. نه غنائم، نه اسیران ۷۷
۳. سیطره احساسات قبیله‌ای و مفاهیم جاهلی ۷۷
۴. حقیقت اخلاص رهبری ۷۸
۵. تهدید منافع با نظارت علوی ۷۹
۶. فشارهای مضاعف ۷۹
۷. تزلزل و جنگ‌های مسلمانی ۷۹
۸. نداشتن معیارهای اصولی ۸۰
۹. ترکیب نامتجانس ۸۰
۱۰. خسارت‌های جنگ ۸۱
۱۱. عرب و موالی ۸۱
- فصل سوم: نقش سیاست‌های عمر ۸۵
- تبعیض نژادی ۸۵
- برنامه معاویه برای رویارویی با علی (ع) ۸۷
- رنج علی (ع) ۸۷
- عظمت عمر نزد خوارج ۹۱
- فصل چهارم: رنج‌های علی (ع) ۹۵
- جنگ‌های طولانی ۹۵
- یاران مخلص اما کم‌شمار علی (ع) ۹۹
- وضعیت بصره ۱۰۱
- کوفه در روزگار علی (ع) ۱۰۳

- ۱۰۵ ..... آثار جنگ صفین و حکمیت
- ۱۰۶ ..... جنگ‌های برادرکشی
- ۱۰۷ ..... قتل نمونه‌ها
- ۱۱۱ ..... فصل پنجم: سیاست‌های علی (ع)
- ۱۱۲ ..... عدالت علی (ع) و موضع سران قبایل
- ۱۱۶ ..... معرفی امامت
- ۱۱۷ ..... علم امامت
- ۱۲۳ ..... تشیع در کوفه
- ۱۲۵ ..... آگاهی مردم عراق
- ۱۲۶ ..... مردم عراق و زهد علی (ع)
- ۱۲۷ ..... زهد علی (ع)
- ۱۲۹ ..... بخش دوم: خوارج، تاریخ و حوادث
- ۱۳۱ ..... فصل اول: پیدایش خوارج
- ۱۳۱ ..... پیدایش خوارج
- ۱۳۲ ..... ترکیب مخالفان جنگ
- ۱۳۳ ..... حکمیت از دیدگاه امام علی (ع)
- ۱۳۳ ..... خیانت داوران و پیدایش محکمه
- ۱۳۵ ..... خوارج، یاران علی (ع)؟!
- ۱۳۶ ..... تبرئه خوارج و محکومیت امام علی (ع)
- ۱۳۸ ..... مذاکره امام علی (ع) با خوارج
- ۱۴۰ ..... توجیحات خوارج
- ۱۵۰ ..... پیشینه خوارج
- ۱۵۰ ..... اندیشه خارجی‌گری در جنگ جمل
- ۱۵۳ ..... سیره علی (ع) در جنگ جمل
- ۱۵۵ ..... علی (ع) و خمس جمل

- نقش عبدالله بن سبا ۱۵۵
- فصل دوم: پیش از رویارویی ۱۵۷
- سیاست امام علی (ع) ۱۵۷
- تحركات خوارج ۱۵۸
- آزار خوارج ۱۵۹
- روش امام علی (ع) ۱۶۰
- خوارج و امنیت سفیر یهودی ۱۶۴
- مواضع ضد و نقیض خوارج ۱۶۴
- بررسی و نقد ۱۶۷
- خوارج بصره ۱۶۸
- مردم کوفه و مارقین ۱۷۰
- فصل سوم: رویارویی ۱۷۵
- دو سپاه ۱۷۵
- علی (ع) و منجم ۱۷۶
- احتجاجات علی (ع) و بازگشت خوارج ۱۸۱
- واپسین سخن علی (ع) با خوارج ۱۸۴
- اقرار به قتل عبدالله بن خباب ۱۸۵
- دعوت خوارج به پذیرش حکم قرآن ۱۸۶
- تأثیر روش علی (ع) در خوارج ۱۸۷
- علی جنگ را آغاز نکرد ۱۸۸
- فصل چهارم: جنگ، راه حل نهایی ۱۹۱
۱. آمادگی برای نبرد ۱۹۱
۲. پرچم امان ۱۹۱
۳. پراکندگی و بازگشت ۱۹۲
۴. پیش از جنگ ۱۹۲

- ۱۹۲ ..... ۵. خوارج، آغازگران جنگ.
- ۱۹۳ ..... ۶. غنایم.
- ۱۹۴ ..... حملات سه گانه خوارج.
- ۱۹۵ ..... کشته‌ها و نجات‌یافتگان خوارج.
- ۱۹۶ ..... شهیدان.
- ۱۹۷ ..... ارقام تحریفی.
- ۱۹۸ ..... سرانجام نجات‌یافتگان نهروان.
- ۱۹۹ ..... تعداد نجات‌یافتگان نهروان.
- ۱۹۹ ..... تشکیکی دوباره در تعداد نجات‌یافتگان.
- ۲۰۰ ..... اختلاف نظر در تعداد نجات‌یافتگان.
- ۲۰۰ ..... دفن کشته‌های خوارج.
- ۲۰۱ ..... اسیران و غنایم نهروان.
- ۲۰۳ ..... تاریخ جنگ نهروان.
- ۲۰۳ ..... ذوالثدیة و عبدالله راسبی.
- ۲۰۵ ..... خوارج، پس از نهروان.
- ۲۰۶ ..... خوارج، پس از علی (ع).
- ۲۰۹ ..... بخش سوم: نکته‌هایی درباره نهروان.
- ۲۱۱ ..... فصل اول: اشتباهات آشکار.
- ۲۱۱ ..... ترس یا شجاعت خوارج؟!.
- ۲۱۴ ..... ادعای نادرست.
- ۲۱۷ ..... دفاع علی (ع) از داور خویش؟!.
- ۲۱۸ ..... خوارج آخرالزمان.
- ۲۲۱ ..... خوارج و آزادی رأی.
- ۲۲۲ ..... کینه‌توزی یا نادانی؟!.
- ۲۲۵ ..... فصل دوم: عایشه و خوارج.

۱. ناسزاگویی خوارج از عایشه ۲۲۵
- نقد و بررسی دیدگاه عایشه ۲۲۷
۲. موضع عایشه در برابر خوارج ۲۳۰
- نقد و بررسی ۲۳۶
- تناقض در مواضع عایشه ۲۳۷
- فصل سوم: مناظره و احتجاج ۲۴۳
- عناد و لجاج ۲۴۷
- اعتراف خوارج ۲۴۹
- تأثیر مناظره‌ها، خطبه‌ها و مناشده‌ها ۲۵۰
- ترس خوارج از احتجاج و مناشده ۲۵۲
- گونه‌ای از مناظره‌ها و احتجاج‌ها ۲۵۳
- احتجاج ابن عباس ۲۵۳
- احتجاجات ساختگی ۲۵۵
- احتجاج کوبنده ۲۵۶
- گزارشی دیگر ۲۵۹
- دور جدید احتجاجات ۲۶۸
- ابن الکواء و علی (ع) ۲۷۱
- مناظره امام باقر (ع) و نافع ۲۷۵
- فصل چهارم: خوارج و تحریف حقایق ۲۷۹
- روایت درست ۲۸۱
- ذوالثدیه به روایت خوارج ۲۸۲
- ندامت علی (ع) در روایات خوارج ۲۸۳
- موضع عایشه به روایت خوارج ۲۸۴
- موضع ابن عباس به روایت خوارج ۲۸۵
- باز هم تحریف تاریخ ۲۸۸

- ۲۹۱ ..... بخش چهارم: علی (ع) و خوارج
- ۲۹۳ ..... فصل اول: علی (ع) و شعارهای خوارج
- ۲۹۳ ..... شعارهای خوارج
- ۲۹۴ ..... نشانه‌ها و حالت‌ها
- ۲۹۵ ..... واقعیت و شعار
- ۲۹۵ ..... امیر المؤمنین (ع) و شعارهای خوارج
- ۲۹۸ ..... موضع امام علی (ع)
- ۳۰۵ ..... موضع مکتبی
- ۳۰۸ ..... امتحان، پیروزی و مردودی
- ۳۰۹ ..... اشاره‌ها و نشانه‌ها
- ۳۱۳ ..... فصل دوم: علم امامت
- ۳۱۳ ..... آغاز و انجام
- ۳۱۹ ..... سخت‌ترین جنگ
- ۳۲۱ ..... نقد و بررسی قصه ذوالنثویه
- ۳۲۴ ..... قبل و بعد از نهروان
- ۳۲۷ ..... فصل سوم: ریشه‌کنی فتنه
- ۳۲۷ ..... آنچه گذشت
- ۳۲۸ ..... ریشه‌کنی فتنه
- ۳۲۹ ..... ۱. قدرت سیاسی ناکثین
- ۳۳۰ ..... ۲. قدرت متمایز قاسطین
- ۳۳۲ ..... ۳. قدرت دینی مارقین
- ۳۳۴ ..... منزلت علی (ع)
- ۳۳۶ ..... همراهی صحابه با علی (ع)
- ۳۳۷ ..... دشمنان علی در تنگنا
- ۳۳۸ ..... تردید خوارج

- فصل چهارم: سفارش علی (ع) در حق خوارج ۳۴۳
- اهداف امام علی (ع) از جنگ با خوارج ۳۴۴
- جنگ با خوارج، دفاع از نظام اموی ۳۴۵
- امویان خطرناکتر از خوارج ۳۴۶
- خوارج، کم خطر ۳۴۹
- آثار جنگ‌های خوارج بر حکومت اموی ۳۶۲
- معاویه در تلاش برای درگیر کردن شیعه ۳۶۳
- بخش پنجم: خوارج، تظاهر به دینداری ۳۶۷
- فصل اول: زهد و عبادت ۳۶۹
- توجه‌های نادرست ۳۷۲
- توصیف دقیق ۳۷۹
- جنگ برای مال ۳۸۳
- فصل دوم: گناهان و معاصی ۳۸۷
- هرزگی و عیاشی ۳۸۷
- رسم هرزگی و بی‌غیرتی ۳۸۹
- ترک نماز، تباهی و گمراهی ۳۸۹
- پرهیزگاری و خیره‌سری ۳۹۰
- شرابخواری ۳۹۰
- پوشیدن لباس ابریشمی ۳۹۱
- تقیه ۳۹۱
- جعل حدیث ۳۹۱
- اقدامات غیر انسانی ۳۹۴
- انگیزه‌ها در ارتکاب جنایات ۳۹۵
- کارگزاران یزید ۳۹۶
- ترک حدود الهی ۳۹۶

- ۳۹۶ ..... اجرای گزینشی و تساهل در احکام
- ۳۹۹ ..... بخش ششم: خوارج، دنیاخواهان سلطنت طلب
- ۴۰۱ ..... فصل اول: خوارج در عصر امویان و عباسیان
- ۴۰۱ ..... ۱. خوارج در عصر امویان
- ۴۰۲ ..... اسارت خوارج
- ۴۰۳ ..... نقاط ضعف خوارج
- ۴۰۴ ..... خوارج، عامل خستگی و فرسودگی امویان
- ۴۰۷ ..... نفوذ اهل کتاب در خدمت امویان
- ۴۰۷ ..... نام علی (ع)
- ۴۰۸ ..... خوارج، قریش و خزاعه
- ۴۱۰ ..... ۲. خوارج در عصر عباسیان
- ۴۱۳ ..... خوارج در شمال افریقا
- ۴۱۵ ..... بربر و خوارج
- ۴۱۹ ..... فصل دوم: خوارج، جنگ برای کسب قدرت
- ۴۲۰ ..... اهداف باطل
- ۴۲۱ ..... بهای بازگشت
- ۴۲۱ ..... ندیمان شاهان
- ۴۲۲ ..... ستایش طاغوت
- ۴۲۲ ..... ازدواج و احترام
- ۴۲۳ ..... بیعت با ابن زیاد
- ۴۲۳ ..... وفاداری به خلافت اموی
- ۴۲۴ ..... هدف: رسیدن به حکومت
- ۴۲۴ ..... فرار از جنگ، پراکندگی و دشمنی
- ۴۲۴ ..... برادرکشی برای آزادی از زندان
- ۴۲۵ ..... خیانت و اجرای گزینشی احکام

- ۴۲۵ ..... فرار از جنگ
- ۴۲۹ ..... دیدگاه ابن خلدون
- ۴۳۱ ..... فصل سوم: خوارج، تناقض در مواضع و عقاید
- ۴۳۲ ..... خوارج و امام حسن (ع)
- ۴۳۳ ..... خوارج و امام حسین (ع)
- ۴۳۴ ..... خوارج و زید بن علی (ع)
- ۴۳۵ ..... خوارج و ابومسلم خراسانی
- ۴۳۵ ..... خوارج و عبدالله بن زبیر
- ۴۳۸ ..... خوارج و امویان
- ۴۴۱ ..... بخش هفتم: واقعیت خوارج
- ۴۴۳ ..... فصل اول: خوارج در مناطق و قبایل
- ۴۴۳ ..... تأثیر علی (ع) در خوارج کوفه
- ۴۴۴ ..... مناطق خوارج
- ۴۴۷ ..... قدری دقت
- ۴۴۸ ..... خوارج در آفریقا
- ۴۴۹ ..... خوارج در میان قبایل
- ۴۵۰ ..... نقش نژاد در مواضع ربیعه
- ۴۵۲ ..... مظلومیت ربیعه
- ۴۵۹ ..... فصل دوم: ترکیب خوارج
- ۴۶۱ ..... فرزندان عمر و خوارج
- ۴۶۳ ..... خوارج عرب و موالی
- ۴۶۴ ..... عصیت خوارج عرب
- ۴۶۵ ..... مردمان بی‌ریشه در میان خوارج
- ۴۶۶ ..... دیدگاه مورخان
- ۴۶۷ ..... فرار از حجاج

- ۴۶۸ ..... خلاصه
 ۴۶۹ ..... فصل سوم: ویژگی‌ها و خصوصیات
 ۴۶۹ ..... کودنی و سطحی‌نگری
 ۴۷۳ ..... ویژگی‌های خوارج از دیدگاه دیگران
 ۴۷۷ ..... فصل چهارم: شجاعت خوارج
 ۴۷۷ ..... راز پیروزی‌های خوارج
 ۴۷۸ ..... شجاعت خوارج
 ۴۷۹ ..... شهرت خوارج به فرار
 ۴۸۰ ..... عده و عده خوارج
 ۴۸۲ ..... اسباب شجاعت خوارج
 ۴۸۸ ..... شجاعت نومیلی
 ۴۹۱ ..... بخش هشتم: دانش خوارج
 ۴۹۳ ..... فصل اول: جهل و دانش
 ۴۹۳ ..... جهل و جفا
 ۴۹۷ ..... جاهلان متسک
 ۴۹۸ ..... مراجعه خوارج به شاگردان علی (ع)
 ۵۰۱ ..... روایت خوارج از مسلمان شده‌های اهل کتاب
 ۵۰۳ ..... فصل دوم: مردانی منسوب به خوارج
 ۵۰۳ ..... عکرمه بن ابی جهل
 ۵۰۵ ..... ابو عبیده معمر بن مثنی
 ۵۰۶ ..... مالک بن انس
 ۵۰۶ ..... ابو وائل، ابولیل
 ۵۰۷ ..... مرداس بن ادیه
 ۵۰۸ ..... حسن بصری
 ۵۰۸ ..... عبدالله بن عمر

۵۰۹	ایاس بن معاویه
۵۰۹	انس بن مالک
۵۱۵	فصل سوم: عقاید خوارج
۵۱۶	عقاید خوارج
۵۱۶	خوارج و اهل سنت
۵۱۷	خوارج و سبائیه
۵۱۸	خوارج، کافران مشرک
۵۱۹	قلقشندی و عقاید خوارج
۵۲۰	خداوند و صفات
۵۲۰	پیغمبر و نبوت
۵۲۲	خوارج و تبرک
۵۲۳	امام و امامت
۵۲۶	مهدویت
۵۲۶	امامت زن
۵۲۷	امامان جور
۵۲۷	کفرورزی امام
۵۲۷	صحابه
۵۲۹	عذاب قبر
۵۲۹	سوره یوسف
۵۲۹	تأویل قرآن
۵۲۹	آسانی تکفیر
۵۳۰	قدریه و خوارج
۵۳۱	مرجنه و خوارج
۵۳۱	تعالیم خشن
۵۳۲	جنون تقیه

۵۳۴	اباضیه و معتزله، تأثیر متقابل
۵۳۶	اباضیه و خوارج
۵۳۹	فصل چهارم: فقه و اصول خوارج
۵۴۰	خوارج و علم
۵۴۱	فقه‌نویسان خوارج
۵۴۲	بازنگری در تعالیم
۵۴۵	سخت‌گیری خوارج
۵۴۵	علم و فتوا
۵۴۷	ارزیابی اجمالی
۵۴۷	یزید بن حجیه، فریب خورده یا فریبکار؟!.
۵۴۸	فقه خوارج
۵۵۱	اباضیه و علم علی
۵۵۱	سنت و اجماع
۵۵۱	خوارج و روایت
۵۵۲	اجتهاد
۵۵۳	قیاس
۵۵۵	فصل پنجم: ادبیات خوارج
۵۵۵	شعرای خوارج
۵۵۵	ارجوزه در شعر خوارج
۵۵۶	شعرای عرب و موالی
۵۵۶	نویسندگان معاصر و ادبیات خوارج
۵۵۹	سخنان مبالغه‌آمیز
۵۶۲	باز هم ادبیات خوارج
۵۶۳	خلاصه
۵۶۷	صعصعه و خوارج

- از مناظره‌های صعصعه ۵۶۸
- لغزش آشکار ۵۷۱
- بخش نهم: سرانجام کار ۵۷۳
- فصل اول: دزدان راهزن ۵۷۵
- خوارج، خروش و خمود ۵۷۶
- عوامل جدایی ۵۷۹
- خوارج و اهل کتاب ۵۸۱
- نتایج و آثار ۵۸۵
- فصل دوم: تناقض در مواضع و اقدامات ۵۸۷
- نرمش یا نقض تعهد ۵۸۷
۱. عبدالله بن یزید اباضی و هشام بن حکم ۵۸۸
۲. کمیت و طریح ۵۸۹
۳. زر بن حبیش و ابوالفضل ۵۹۰
۴. ازدواج سید حمیری و زنی خوارجی ۵۹۱
۵. دعبل و شراه ۵۹۱
- تناقض در مواضع ۵۹۲
- تساهل در گذر زمان ۵۹۲
- گرایش زود هنگام به تساهل ۵۹۳
- از بریدگی تا پیوستگی ۵۹۵
- فصل سوم: اباضیه؛ بریدگی، پیوستگی ۵۹۷
- تساهل اباضیه، رمز بقاء ۵۹۷
- اباضیه و فرانسویان ۵۹۹
- عقاید اباضیه و خوارج ۶۰۰
- اباضیه و حاکمان جور ۶۰۱
- اباضیه و امام علی (ع) ۶۰۴

۶۰۸	..... علی(ع)، میزان حق
۶۱۱	..... فصل چهارم: وهابیت و خوارج
۶۱۱	..... روابط و نشانه‌ها
۶۱۹	..... فصل پنجم: بدترین مرد تاریخ
۶۱۹	..... شناخت علی(ع)
۶۲۲	..... خوارج، قاتلان اوصیای پیغمبران
۶۲۵	..... به خدای کعبه قسم
۶۲۵	..... علی(ع) و غیب
۶۲۶	..... تاریخ ضربت
۶۲۶	..... تردید چرا؟
۶۲۶	..... ابن ملجم، شریخوار
۶۲۶	..... دست یهود در قتل و صلح(ع)
۶۲۷	..... خوارج و قتل علی(ع)
۶۲۸	..... عقوبت ابن ملجم
۶۳۰	..... ابن ملجم و خوارج
۶۳۱	..... معاویه، قاتل علی(ع)
۶۳۳	..... پایان سخن
۶۳۹	..... منابع و مآخذ
۶۵۵	..... فهرست اعلام

پیشگفتار

خوارج گروهی از نیروهای سپاه عراق بودند که در قرن نخست هجری و دقیقاً در جنگ صفین و داستان رسوای حکمیت پا به عرصه تحولات سیاسی مذهبی گذاشتند و با اتخاذ مواضع احمقانه و انجام اقدامات سراسر خشونت، مسیر تاریخ اسلام را عوض کردند. هرچند در میان یاران و سپاهیان امام علی (ع) چهره‌های با اخلاص و فداکاری حضور داشتند که با اعتقاد و خردگرایی و بدور از تأثیرپذیری از احساسات و عواطف گذر حاضر بودند در اجرای دستورها و خواسته‌های امام و مقتدای خویش حتی جان خود را فدا کنند و ایثارگرانه از حریم دین و مذهب دفاع نمایند؛ اما بخش عمده‌ای از نیروهای سپاه حضرت را مردمانی تشکیل می‌دادند که با افکار، اندیشه‌ها و مفاهیم او که در حقیقت همان اسلام ناب بود، رشد نکرده و با مبانی و اصول ارزشی امام آشنایی و همراهی نداشتند و اصولاً برپایه آن تربیت نشده بودند. این مردم از اسلام چیزی نمی‌شناختند جز برخی شعارها و ظواهر کلی، و تربیت دینی درست و کاملی نداشتند و هنوز تعصبات قبیله‌ای، مفاهیم جاهلی، گرایش‌های عاطفی، مصالح و منافع شخصی و مسائلی از این قبیل مبنای انگیزه اصلی در اتخاذ مواضع و اقدامات آنان بود.

نگاهی گذرا به خطبه‌های حضرت، آشکارا نشان می‌دهد که چه دل پرخونی از دست این به ظاهر پیروان و یاران خویش داشت و چگونه روح و جان او را

آزرده بودند.

هرچند حزب خوارج از صحنه مذهب و سیاست برچیده شده و کسی از بازماندگان آنان در جهان اسلام شناخته نیست مگر عده‌ای از مردمانی که خود را اباضیه می‌نامند و البته به رغم اشتراک در اصول و مبانی با محکمه اولی و خوارج نخستین، به شدت از انتساب به این فرقه کج‌اندیش و منحرف دوری می‌کنند اما هنوز روح و اندیشه خارجی‌گری در بسیاری از مردمان وجود دارد و گاه و بیگاه خودنمایی می‌کند.

از این رو به رغم مطالعات و بررسی‌های انجام شده در گستره تمدن اسلامی درباره این جریان فکری احمقانه که شماری از محققان و پژوهشگران مسلمان به صورت مختصر و مفصل انجام داده‌اند یا عده‌ای از خاورشناسان برپایه مبانی و اندیشه‌های خویش منتشر کرده‌اند؛ جای پژوهش‌های جامع در این حوزه خالی است، پژوهش‌هایی که ضمن مطالعه این جریان منحرف از ظهور تا افول، در همه فراز و فرودهای سیاسی، نظامی، عقیدتی و علمی در طول تاریخ، و بررسی اوضاع اجتماعی، سیاسی و دینی جامعه و مردم عراق با استناد به دیدگاه‌های امام علی (ع)، زمینه‌های پیدایش خوارج و عملکرد و مواضع آنان را برپایه موازین علمی و بدور از وابستگی‌های مذهبی به صورت دقیق بررسی و گزارش کند.

کتاب حاضر یکی از همین مطالعات و تحقیقات است که از جامعیت نسبی برخوردار است و موضوعات گوناگونی را در این حوزه مورد نقد و ارزیابی قرار داده و دیدگاه‌های ابتکاری ارزشمندی عرضه می‌دارد.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در راستای اهداف علمی پژوهشی خویش و همگام با نهضت نرم‌افزاری و تولید علم و اندیشه، ترجمه کتاب: علی (ع) و الخوارج نوشته علامه سید جعفر مرتضی عاملی را در دستور کار خود قرار داد و انجام این مهم را برعهده پژوهشگر محترم جناب آقای دکتر محمد سپهری واگذار کرد که تا کنون شماری از آثار نویسنده گرانقدر را به فارسی

ترجمه کرده و با سبک نگارش و اندیشه‌های استاد آشنا، و خود نیز در حوزه تاریخ و تمدن اسلامی دارای مطالعات تخصصی است و اخیراً ترجمه و تلخیص کتاب: *الصحيح من سيرة النبي الاعظم (ص)* را با عنوان: *سیرت جاودانه* در دو جلد توسط سازمان انتشارات پژوهشگاه منتشر کرده است.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ضمن تقدیر و تشکر از اعضای محترم شورای علمی گروه تاریخ و تمدن که در همه مراحل از تصویب تا انجام ترجمه، عنایت ویژه‌ای به این اثر معطوف داشته‌اند، از مترجم ارجمند نیز سپاسگزاری می‌کند.

امید است صاحبان قلم و اندیشمندان ارجمند این پژوهشگاه را با ارائه نظرات سازنده خود در جهت نیل به اهداف متعالی فرهنگ و اندیشه اسلامی، و بسط و گسترش تعالیم دینی یاری دهند.

گروه تاریخ و تمدن

پژوهشگاه فرهنگ و مطالعات اجتماعی

مقدمه مترجم

خارجی‌گری یکی از مصائب و بلاهای ناعلاجی بود که در اثر جهل‌کننده و غرور بی‌اندازه، شماری از نیروهای امام علی (ع) را به کام خود کشید و جسبه جدیدی فرا روی امام و نیروهای مخلص و آگاهش گشود که به جرأت می‌توان گفت مسیر تاریخ و سرنوشت امت مسلمان را به کلی تغییر داد. هر چند ظهور هویدای خوارج به جنگ صفین و پس از واقعه بر نیزه کردن قرآن‌ها و ماجرای غم‌انگیز و در حقیقت توطئه پلید حکمیت باز می‌گردد، اما اگر نتوان مدعی شد که این تفکر در شماری از مردمان جاهل و احمق در روزگاران قبل موج می‌زد، باید پذیرفت که نمونه‌های اعتراض خوارج در جنگ جمل، زمانی که حضرت علی (ع) نیروهای خود را از تصرف اموال مردم بصره و اسارت زنان و فرزندان ناکتین بازداشت، آشکار شد. خوارج در احتجاجات و مناظرات خود با امام، صراحتاً از این نکته پرده برداشتند و آشکارا اعلام کردند از روزی کینه و عداوت علی (ع) را به دل گرفتند و به رفتار او اعتراض کردند که آنها را به قتل سپاهیان جمل فرمان داد و از تصرف اموال و اسارت زنان و کودکانشان بازداشت.

تعداد نیروهایی که از سپاه عراق خارج شدند، اما هنگام بازگشت از صفین به کوفه نرفتند، بلکه در سرزمین حروراء ساکن شدند، دوازده هزار نفر - و مطابق برخی گزارش‌ها شش هزار نفر - بود. هر چند اخبار متواتری دلالت دارد بر این که خوارج مخالف تداوم جنگ با معاویه بودند، اما نکته مهم این است که پیشینه

خوارج و اندیشه خارجی‌گری به جنگ جمل باز می‌گردد.

سیاست امام علی (ع) تأمین امنیت مردم و هدایت قوم بود، اما خوارج با شورش بر ضد مردم و غارت و کشتار آنها، راه گفتگو را بستند. امام بسیار کوشید تا خوارج را به پذیرش حق قانع کند و آنان را از ایجاد اختلاف و تفرقه در صفوف مسلمانان بازدارد، اما نه تنها آنان از اندیشه غلط خویش بازنگشتند، بلکه رفتارهای ناشایست بیشتری مرتکب شدند. به این ترتیب امام و خوارج در نهروان با هم روبرو شدند. شمار نیروهای امام کم بود، اما شمار نیروهای خوارج بسیار. استدلال‌های علی (ع) موجب شد تا شمار انبوهی از خوارج، پیش از آغاز جنگ توبه کنند و به راه حق بازگردند، اما سرانجام برخلاف میل قلبی و باطنی امام، جنگ در گرفت و از نیروهای پرشمار خوارج، جز تنی چند نجات پیدا نکردند. علی (ع) یاران خویش را برای نبرد آرایش نظامی داد و پرچم امان را به دست ابویوب انصاری سپرد؛ هر کس از خوارج به این پرچم پناه می‌آورد، در امان بود.

حضرت فرمان داد سپاهیان او جنگ را آغاز نکنند و فراریان را نکشند. نکته مهم این‌که همان‌گونه که خوارج آغازگر تفرقه و جدایی از توده سپاه عراق بودند، جنگ را نیز آغاز کردند و تا وقتی آنان حمله نکرده بودند لشکر امام بر جای خود بود.

تقریباً همه نیروهای خوارج در این جنگ کشته شدند و همانطور که امام پیش‌گویی کرده بود، شمار نجات‌یافتگان آنان به ده تن نرسید و طبق همان پیش‌گویی، شمار شهدای سپاه امام، کمتر از ده تن بود. علی (ع) اسلحه و ابزارهای اردوی خوارج را به غنیمت گرفت و میان یاران خود تقسیم کرد، اما دیگر چیزها و غلامان و کنیزان را به ورثه صاحبانشان پس داد.

بنابه گزارش‌های تاریخی، جنگ نهروان یک سال و اندی پیش از شهادت علی (ع) رخ داد. برخی از خوارج که در نهروان امان طلبیده بودند، پس از جنگ نافرمانی کرده، دست به شورش زدند، اما امام تحرکات و آشوب‌های آنان را یکی

پس از دیگری خاموش می‌کرد. خوارج پس از شهادت علی(ع) نیز در عرصه‌های گوناگون حضور داشتند و هرگز به‌کلی نابود نشدند. بقایای آنان هنوز هم در برخی از مناطق جهان زندگی می‌کنند؛ البته همانطور که امام پیش‌گویی کرده بود، سرانجام دزدانی راهزن شدند.

در گستره تمدن اسلامی، درباره این جریان فکری احمقانه مطالعات و بررسی‌هایی انجام شده است. شماری از محققان و پژوهشگران مسلمان در مطالعات مختصر و مفصل، و نیز عده‌ای از خاورشناسان مطابق مبانی و اندیشه‌های غربیان، در این زمینه آثاری منتشر کرده‌اند که البته هر کدام از این نوشته‌ها ویژگی و امتیاز مثبت و منفی خود را دارد. آنچه پژوهش حاضر را از سایر مطالعات و تحقیقات درباره خوارج متمایز می‌سازد، جامعیت آن است، یعنی این جریان منحرف را از زمان ظهور تا عصر حاضر، در همه فراز و فرودهای سیاسی، نظامی، عقیدتی و احیاناً علمی و اندیشه‌ای بررسی می‌کند. نویسنده کوشیده است به پرسش‌های متنوعی درباره خوارج پاسخ دهد؛ پرسشهایی از این قبیل:

خوارج کی و چگونه پا به عرصه تحولات سیاسی اجتماعی جامعه اسلامی گذاشتند؟

سخن این قوم چه بود و از علی(ع) چه می‌خواستند؟
آیا واقعاً قاریان قرآن، و زاهدان پاک‌نهادی بودند که فقط و فقط درد دین داشتند؟

پیروان و معتقدان اندیشه خارجی‌گری، برای ترویج عقاید و تحقق اهداف خویش چه ابزارها، شیوه‌ها و راه‌هایی را در پیش گرفتند؟
امام علی(ع) چه سیاست و موضعی را در برخورد با این اندیشه سفیهانه و منحرف در پیش گرفت؟

نقش احتجاجات و مناظرات امام علی(ع) و یاران حضرت خصوصاً عبدالله بن عباس و صعصعة بن صوحان در بازگشت خوارج چه بود؟

چرا امام علی(ع) با قاطعیت و اطمینان، تمام نیروهای منحرف خارجی را که همچنان بر مواضع غلط خویش پافشاری داشتند، کشت، مگر عده‌ای کمتر از ده نفر؟

چرا امام علی(ع) که سیاست قاطعی در قبال خوارج داشت، پس از خود از کشتن و جنگ با آنان منع کرد؟

مواضع خوارج در قبال امام علی(ع)، معاویه، عایشه و دیگر صحابه چه بود؟

خوارج چه موضعی در قبال امویان در پیش گرفتند؟ نقش آنان در تضعیف و در نهایت شکست و سقوط این سلسله ستم‌گر، و روی کار آمدن رژیم عباسی چه بود؟ قیام‌ها و شورش‌های خوارج در عصر امویان چگونه بود؟

موضع خوارج در قبال خلافت عباسیان چه بود؟ چرا بیشتر شورش‌ها و نبردهای نظامی خوارج در مناطق شرقی روی داد؟ علت حضور دیر هنگام خوارج در سرزمین‌های غربی جهان اسلام چه بود؟

تحولات عقیدتی، سیاسی و نظامی خوارج در طول تاریخ چه بود؟ سرانجام خوارج چه شد؟ عقاید، فقه و اصول آنان، چه تحولاتی را پشت سر گذاشت؟ آیا ادبیات و شعر دارند؟ چگونه؟

علت پیدایش فرقه‌های مختلف خوارج چه بود؟ آیا واقعاً درد دین داشتند یا دنیاخواهان و قدرت‌طلبانی بودند که گم شده خود را از این راه می‌جستند؟

خواننده در لابلای انبوهی از گزارش‌ها و تحلیل‌های تاریخی کتاب حاضر، پاسخ این پرسش‌ها و پرسش‌های فراوان دیگر را خواهد یافت. نویسنده گرانقدر کوشیده است تا پاسخ این پرسش‌ها را از منابع و متون تاریخی و روایی انبوه جمع‌آوری کرده، به خواننده تقدیم کند. مؤلف با مطالعه اوضاع اجتماعی، سیاسی و دینی جامعه عراق و مردم عرب، و با استناد به دیدگاه‌های امام علی(ع)، زمینه‌های پیدایش خوارج را بررسی کرده است. او معتقد است که بذر پیدایش اندیشه خارجی‌گری در جنگ جمل پاشیده شد، اگرچه پس از داستان

رسوای حکمیت، اعلان موجودیت کرد و آشکارا در مقابل سیاست‌های هدایتگرانه امام علی (ع) موضع گرفت و مقاومت کرد.

نویسنده ضمن این‌که وضعیت روحی و روانی، و پایگاه قبیله‌ای خوارج را بررسی می‌کند، به سیاست‌های راهبردی و اهداف عالی امام، و تلاشهای بی‌دریغ او برای آگاهی‌بخشی و هدایت این قوم به راه راست، و نشان دادن فهم غلط آنان از شرایط روز نیز در نظر دارد، و سیاست‌های انحرافی طاغوت شام را که در مناظره‌ها و احتجاج‌های امام و یارانش با سران خوارج آشکار شد، به شیوه‌ای منطقی و مستدل نقد و ارزیابی می‌کند.

عملکرد و مواضعی که خوارج پیش از نهروان در قبال مسلمانان و کفار اهل کتاب داشتند، از جمله بخش‌های خواندنی و عبرت‌آموز پژوهش حاضر است که خواننده را با عمق نفهمی و کج‌اندیشی این قوم منحرف آشنا می‌کند.

سیاست امام علی (ع) و حکمرانی رفتار حکیمانه او در هدایت گروه‌های فراوانی از آنان، و قلع و قمع باقیمانده انحرافان نهروان، از دیگر بخشهایی است که با دقت و نکته‌سنجی خاص تحلیل و ارزیابی شده است. نویسنده با استناد به سخنان امام علی (ع)، از پیش‌گویی حضرت درباره سرانجام خوارج سخن می‌گوید.

از دیگر فصل‌های خواندنی کتاب، قیام‌ها و شورش‌های خوارج در گوشه و کنار جهان اسلامی و خصوصاً در مناطق شرقی، بر ضد خلفای ستم‌پیشه خاندان امیه است که نقش این قوم را در تضعیف خلافت اموی و در نهایت سقوط آن بیان می‌کند.

زهد و عبادتی که خوارج ادعا می‌کرده‌اند، به شیوه خاصی نقد شده است و نویسنده با استناد به حوادث و وقایع تاریخی، و گفته‌ها و عملکردهای آنان، بطلان این ادعا را برای مخاطبان خود آشکار می‌سازد.

علم و دانش، فقه و اصول، و ادبیات و شعر خوارج، در کنار بررسی علل ظهور فرقه‌های گوناگون و متعدد آنان، از نظر دور نمانده، و به علت کمبود آثار

ادبی و قَلت اندیشمندان خارجی نیز توجه شده است. مترجم تلاش کرده است تا حد امکان متن روان و ساده‌ای به خواننده تقدیم کند تا دیدگاه‌های نویسنده را آسان‌تر بفهمد و آگاهی‌های خود را نیز از این جریان فکری، دینی و سیاسی به قدر کافی بالا ببرد.

۱۵ آذرماه ۸۴

تهران: محمد سپهری

مقدمه مؤلف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ستایش پروردگار جهانیان راست، و درود و سلام برگزیده همه خلق، محمد و خاندان پاک و پاکیزه‌اش، و نفرین بر همه دشمنان آنها تا روز قیامت. روشن است که موضع خوارج در صفین تأثیری بس ژرف و عمیق بر سیر حوادث آینده، و برخورد مستقیم با سرخوش امت مسلمان و بلکه همه بشریت در طول تاریخ داشت. این موضع جاهلانه، امت اسلامی را از برنامه هدایتی اهل بیت (ع) محروم کرد و به معاویه و دیگر جنایتکاران و استبدادپیشگان فرصت داد تا به خواسته‌های شیطانی خویش نایل آیند و اهداف شرورانه خود را محقق سازند.

هرچند پس از آن خوارج با امویان جنگ‌ها کردند، اما این پیکارها اوضاع را بحرانی‌تر کرد، و هرچه بیشتر بر وخامت آن افزود. چون این نبردها به گروه دیگری که در مقابله با برنامه هدایتی علی و اهل بیت (ع) خشونت و شرارت بیشتری نشان می‌دادند، فرصت داد تا زمام امور مسلمانان را چنگ آورند. این گروه خاندان عباسی بودند که خشونت آنان در مقابله با خاندان علی (ع) به جایی رسید که شاعران چنین سرودند:

معشارما فعلت بتوالعباس

تالله ما فعلت امیة فیهم

و متی تولی آل احمد مسلم   قستلوه او و صموه بالالحداد

* *

یالیت جور بنی مروان دام لنا   ولی عدل بنی العباس فی الناس

* *

مواضع و عقاید خوارج از ابتدا تاکنون، هنوز هم با معیارها و ضوابط درست و مأنوس هماهنگی و انسجام ندارد و بلکه از مقتضیات فطرت انسان سلیم دور است. این عقاید و مواضع با ضروریات عقل، و احکام شرع تضادی آشکار دارد و همواره موضوع بحث و جدل بوده و هست. در نقد و تحلیل عقاید و مواضع مارقین، جهت‌گیری‌های متفاوتی وجود دارد، یکی به شرق می‌رود و دیگری به غرب، و سومی بی‌فکر و بی‌هدف کار می‌کند؛ هرگاه در مسیری گام می‌گذارد خود را با انبوهی از پرسش‌ها مواجه می‌بیند که به تناقض‌های آشکاری در گفتار، رفتار، عقاید و مواضع خوارج اشاره می‌کند.

آیا آنان عابد و زاهد بودند و از دنیا و همه لذت‌های آن رویگردان؛ آیا در این راه خالصه گام برداشتند و آخرت را به‌دور از تعلقات دنیایی طلب کردند؟!

آیا با تمام وجود دنیا دوست بودند و آن را به قیمت آخرت خریدند، و دین را راه رسیدن به دنیا، و ابزاری برای به دام انداختن مردم و فریب و نیرنگ آنان قرار دادند؟! و آنگونه که خود بر زبان آوردند، بر سر کاسه یا تازیانه‌ای که از آنان گرفته شده بود، جنگ‌ها به راه انداختند و آدم‌ها کشتند و کشته دادند؟!

و یا این‌که عابدان پرهیزگارانی بودند که در عین حال دنیا دوست بوده، در راه رسیدن به حطام دنیا تلاش می‌کردند و به پندار خویش می‌خواستند هم دنیا و هم آخرت را با هم به چنگ آورند؟!

پرسش‌های این گروه و آن گروه ادامه پیدا می‌کند: آیا خوارج به مواضع و اقدامات خویش ایمان و اطمینان کامل داشتند، یا در شک و تردید بودند؟ و آیا در فهم مسائل اشتباه کرده، برپایه شک و تردیدشان گام برداشتند و بر مبنای خواسته‌های شخصی و گشودن عقده‌هایی که در سینه‌هایشان موج می‌زد، به

درمان کردن قضایا و وقایع می پرداختند؟!

آیا به کتاب خداوند که همواره در نیمه‌های شب، صبح و شام آن را تلاوت می‌کردند و همچنان ورد زبان‌شان بود، علم داشتند؟! یا بیابانگردان خشنی بودند که نه به نور علم روشنی گرفته، نه به ستونی استوار و مطمئن پناه آورده بودند؟! آیا از شجاعان با وفای جان نثار بودند یا از نیرنگ‌بازان سست و ترسو؟! این کتاب در صدد پاسخگویی هر چند مختصر و محدود به این پرسش‌ها و پرسش‌هایی نظیر آنهاست.

دلیلی برای کتمان این حقیقت از خواننده ارجمند ندارم که هرگز از ذهنم نمی‌گذشت که به مطالعه و بحث درباره این موضوع بپردازم و یا برخی ملاحظات مرا به انجام دادن این کار ناچار ساخت، آن هم حادثه‌ای که هیچ‌گاه در نظرم نبود. به هر حال ضرورتی ناگهانی مرا واداشت تا تقریباً از سرناچاری و لاعلاجی، این موضوع را برای بحث و مطالعه برگزینم. مطالعه خود را از رجب سال ۱۴۰۳ ه.ق. آغاز کردم و ماحصل این رنج چند هفته‌ای و بسیار کوتاه، همین بحث متواضعانه است که در اختیار خواننده کرامت‌دار قرار دارد. سال‌ها بعد، در تابستان ۱۴۲۲ ه.ق. به اندازه‌ای که فرصت اجازه داد و شرایط مساعدت کرد، برخی مطالب را بازنگری کردم.

امیدوارم این تلاش رضایت خوانندگان و پژوهشگران عرصه حقیقت را به دست آورد و خداوند مرا پاداش و ثواب عنایت فرماید. از درگاه اینزد متعال مسألت دارم که مرا لحظه‌ای به حال خود وانگذارد و عاقبت کار مرا به غفران خویش خاتمه دهد که او سرپرستی تواناست، و به اجابت شایسته و سزاوار.

ستایش خدای را، و درود و سلام او بر بندگان برگزیده‌اش،

محمد و خاندان پاکیزه‌اش

ذی حجه ۱۴۲۲ ه.ق.

جمفر مرتضی حسینی عاملی